

DİVÂN-I HARB-İ ÖRFİ REİSLERİ MUSTAFA PAŞALAR HAKKINDA -BİR YANLIŞIN DÜZELTİLMESİ-

Dr. Ferudun ATA*

ÖZET

Mütareke döneminde (1918-1922) İstanbul'da, Ermenilerin sevinde görev alanları ve bu esnada Ermenilere karşı yapıldığı iddia olunan "zulümleri" araştırmak ve bu konuda "suçlu" olanları yargılamak amacıyla, işgal kuvvetleri tarafından Divân-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kurdurulmuştur. Fakat İstanbul'daki mütareke hükümetleri, çeşitli sebeplerle bu mahkemelerin yapısında, yargılama biçiminde ve teşkilâtında sık sık değişiklikler yapmıştır. Bu kapsamda en fazla değişiklik de mahkeme heyetinde olmuştur. Neredeyse her hükümet değişikliğinde mahkeme heyeti de yenilenmiştir. Bu durum, bazı kaynaklarda söz konusu mahkeme reislerinin isimlerinin karıştırılmasına yol açmıştır. Bunlar, farklı tarihlerde mahkeme reisliği görevlerinde bulunmuş olan Mustafa Nazım Paşa ve (Nemrut-Kürt)Mustafa Paşa'dır. Bu çalışmada, söz konusu paşaların reislik görevlerine getiriliş ve ayrılış tarihleri ile hangi davalara baktıkları ele alınmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İtilâf devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalayarak I. Dünya Savaşını mağlup olarak bitirmiştir. Bunun üzerine İtilâf Devletleri 13 Kasım'da İstanbul'a gelerek, Osmanlı Devleti'ni fiilî olarak işgal etmişler ve devleti kontrolleri altına almışlardır.

Osmanlı Devleti, bu işgale karşı koyamadığı gibi, İtilâf devletlerinin her isteğini yerine getirir hale gelmiştir. Bu kapsamda İtilâf devletleri, Osmanlı hükümetinden, devleti savaşa sokarak kendilerine zarar veren, İngiliz esirlerine kötü muamelede bulunan ve Ermenileri başka bölgelere sevk eden İttihatçıların yargılanmalarını istemişlerdir¹. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, 16 Aralık 1918 tarihinde Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesini kurmuştur².

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Başyazı (İmzasız), "Acz-i Mürekkeb", *Âti*, 27 Kanûn-ı Sani 1335 (Ocak 1919), nr. 379; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, Ankara 1998, s. 32.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Evrak Odası (BOA. BEO)*, 340979. Ayrıca, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemelerinin kuruluşu ve yargılamaları hakkında geniş bilgi için bkz: Ferudun ATA, *Divân-ı Harb-i Örfîler ve Ermeni Tehciri Yargılamaları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2003.

Mahkemenin reisliğine emekli Ferik Mahmut Hayret Paşa atanmıştır. Üyeliklerine askeriye, Usturuma Kolordusu Kumandanlığından emekli Mirliva Ali Nadir Paşa ile mülga Nizamiye yirmi yedinci Fırka Kumandanlığından emekli Mirliva Süleymaniyeli Mustafa (Kürt-Nemrut) Paşa tayin edilmiştir. Diğer üyeliklerine ise adliye, Dersaadet İstinaf Mahkemesi azasından Şevket ve Artin Musdiçyan, savcılığına Mahkeme-i Temyiz Başsavcılığı Baş Muavini Nihad, sorgu hakimliklerine Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyelerinden Moiz Zeki, Misak Makaryan, Nazif ve Dersaadet Bidayet Mahkemesi üyelerinden Abdüssamed Efendiler getirilmişlerdir³.

Divân-ı Harb-i Örfî'nin kurulmasından kısa bir müddet sonra mahkeme heyetinde birtakım istifalar meydana gelmişse de, reis Mahmut Hayret Paşa, asker üyeler Mirliva Ali Nadir Paşa ve Mirliva Mustafa Paşanın (Nemrut-Kürt) görevleri, mahkeme heyetinin tamamen değiştiği 8 Mart 1919 tarihine kadar devam etmiştir.

Mahmut Hayret Paşanın başkanlığındaki Divân-ı Harb-i Örfî, ilk olarak Yozgat tehciri davasını ele almıştır. Bu dava iki aşamalı olmuştur. I. aşaması, yargılamaların 5 Şubat 1919 tarihinde başlayıp ve aynı heyet tarafından, Damat Ferit Paşanın sadrazam olduğu 4 Mart 1919 tarihine kadar yürütülen kısımdır⁴. Davanın bu aşamasında 12 duruşma yapılmış, ancak bir karar alınamamıştır. Mahmut Hayret Paşanın başkanlığındaki bu dönemde başka bir davaya bakılmamıştır.

Damat Ferit Paşanın sadrazam olmasıyla (4 Mart 1919), Yozgat tehciri davasının ikinci safhası başlamıştır. Bu dönemde mahkeme heyetinin neredeyse tamamı değiştirilmiş olduğu gibi, yargılama biçiminde de önemli değişikliklere gidilmiştir. Mahkeme heyetinde ve yargılama biçiminde önemli değişiklikler yapılmasına rağmen; bir önceki Mahmut Hayret Paşa Divân-ı Harb-i Örfisinde⁵ aza olarak görev yapan Mustafa (Nemrut- Kürt) Paşa değiştirilmemiş, yeni mahkeme heyetinde de üye olarak görev almıştır. İçerideki ve dışarıdaki İttihat ve Terakki karşıtlarının, söz konusu mahkemenin yavaşlığından ve tembelliğinden şikâyet etmelerine rağmen⁶, eski heyet içinde yer alan Mustafa Paşaya (Nemrut-Kürt) tekrar görev verilmesi dikkat çekicidir.

Mustafa Paşaların Karıştırılması

Damat Ferit Paşanın sadrazam olmasıyla Divân-ı Harb-i Örfî heyetinin değiştirildiğine yukarıda değinilmişti. Bu kapsamda Mahmut Hayret Paşanın başkanlığındaki "*Fevkalâde Divân-ı Harb-i Örfî*" lağvedilmiş; yerine, yine tehcir

³ BOA., BEO., 340979; *Takvim-i Vakayii*, 21 Kanûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918), nr. 3424.

⁴ F. ATA, *Ermeni Tehciri Yargılamaları*, s. 126-145. Yozgat Tehciri davası için ayrıca bkz. Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Ankara 1999.

⁵ Divân-ı Harb-i Örfîler, bazen mahkeme reisinin ismiyle de anılmıştır.

⁶ Abdullah Cevdet, "Türkiye Nereye Gidiyorsun?", *Yeni İstanbul*, 9 K. Evvel 1334 (Aralık 1918), nr. 28; Ebuzziyâde, "Yine Tevkifat Etrafında", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Şubat 1335 (Şubat 1919), nr. 2639.

davalarına bakmak üzere 8 Mart 1919 tarihinde “*Dersaadet Divân-ı Harb-i Örfisi*” kurulmuştur⁷. Bu yeni kurulan Divân-ı Harb-i Örfinin başkanlığına önce, Erkân-ı Harb Mirlivalarından Ali Fevzi Paşa getirilmişse de, söz konusu paşanın başkanlığı sadece on gün sürmüştü ve 17 Mart’ta istifa etmiştir. Hükümet bu istifanın sağlık sebebiyle meydana geldiğini açıkladıysa da⁸, Ali Fevzi Paşanın istifasının, basında, daha çok tutuklamalar ve yetki meselesi gibi konularda yaşanan görüş ayrılığından kaynaklandığı üzerinde durulmuştur⁹.

Ali Fevzi Paşanın istifasıyla Divân-ı Harb-i Örfi başkanlığına 19 Mart’ta, İmâlât-ı Harbiye eski Müdürü Erkân-ı Harbiye Ferikliğinden emekli Mustafa Nazım Paşa tayin edilmiştir¹⁰.

Mustafa Nazım Paşanın başkanlığındaki yeni mahkeme heyeti göreve başlayınca, 24 Mart 1919 tarihinde Yozgat tehciri davasının ikinci safhasına kaldığı yerden devam edildi¹¹. Daha öncekinin aksine, bu sefer mahkeme üyelerinin tamamı askerlerden oluşturuldu ve yargılama biçiminde de önemli değişiklikler yapıldı. Mustafa Nazım Paşanın başkanlığındaki heyette üye olarak Mustafa Paşa (Nemrut-Kürt) da bulunmaktaydı. Sadrazam Damat Ferit Paşa bu değişikliklerle, Yozgat tehciri davasının bir an önce bitirilmesini ve diğer “suçlu” İttihatçılarla beraber en ağır cezaların verilmesini hedeflemekteydi.

Burada konumuz açısından önemli olan nokta, gerek Mahmut Hayret Paşa Divân-ı Harb-i Örfisinde, gerekse Mustafa Nazım Paşa Divân-ı Harb-i Örfisinde üye olarak görev yapan Süleymaniyeli Mirliva Mustafa Paşanın durumudur. Yargılamalar sırasında sanıklara karşı oldukça acımasız ve sert davranan, kararların alınmasında etkin bir rol üstlenen ve o devirde zulüm ve şiddeti yüzünden “*Nemrut Mustafa Paşa*” olarak ünlenen¹² Süleymaniyeli Kürt Mustafa Paşa, yukarıda bahsedilen mahkeme reisi Mustafa Nazım Paşayla karıştırılmıştır. Özellikle Yozgat tehciri yargılamalarından ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin idam edilmesinden (10 Nisan 1919) bahsedilen kaynaklarda, Mustafa Paşanın söz konusu özellikleriyle öne çıkmasından hareketle, mahkemeye “*Nemrut Mustafa Paşa Divân-ı Harb-i Örfisi*” denilmiştir. Nitekim, mütareke döneminde yaşamış olan hatıra sahiplerinden Hüsamettin Ertürk konu hakkında bilgi verirken şunları kaydetmiştir: “*Kürt Mustafa Paşa Divân-ı Harbi, Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat*

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, 4/20. (BOA., DH. EUM. AYŞ).

⁸ BOA., BEO., 341932.

⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 17 Mart 1335 (Mart 1919), nr. 2683.

¹⁰ BOA., BEO., 341932.

¹¹ N. Bilgi, *Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in*, s. 138.

¹² Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yay. Haz. Samih Nafiz Tansu. İstanbul 1996, s. 343; Tank Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 121.

Mutasarrıf vekili Kemal Beyi idama mahkum etmişti...”, demektedir¹³. Yine aynı konuda Tarık Mümtaz Göztepe de; “*Birinci Divân-ı Harb-i Örfî diye kurulan mahkemenin reisliğine, çok sert bir asker olarak tanınan Kürt Mustafa Paşa getirilmişti...Mahkeme işe başlar başlamaz, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin davasını ele almış ve hemen hükme bağlayarak idama mahkum etmişti*” diye yazmaktadır¹⁴. Benzer bilgiler, daha sonra yazılan kaynaklarda da yer almaktadır¹⁵. Mütareke döneminde kurulan Divân-ı Harb-i Örfîler, çoğu zaman reislerinin adlarıyla da anıldığından, “*Nemrut Mustafa Paşa Divân-ı Harb-i Örfîsi*” denilmekle onun reisliği kast edilmekteydi. Oysa Süleymaniyeli Miriliva (Kürt- Nemrut) Mustafa Paşa, henüz bu tarihlerde mahkemenin reisi değildir.

(Kürt-Nemrut) Mustafa Paşanın Divân-ı Harb-i Örfîde üye olarak görevi, mahkemenin kuruluşundan itibaren yaklaşık sekiz buçuk ay sürmüştür. Üyelik görevi, Divân-ı Harb-i Örfîlerin heyetinin değiştirildiği 26 Ağustos 1919 tarihinde sona ermiştir¹⁶. Bir müddet boşta kalan Mustafa Paşa, yaklaşık bir ay sonra Bursa valiliğine tayin edilmiştir¹⁷.

Halk arasında Mustafa Paşaya “*nemrut*” lakabının verilmesi boşuna değildir. Çünkü yargılamalar sırasında birçok haksızlıklara sebep olduğu bir gerçektir. Mustafa Paşa, yargılamalardaki zulüm derecesindeki tavrını, daha çok mahkemenin reisliğine getirildikten sonra belli edecektir.

(Nemrut-Kürt) Mustafa Paşanın Divân-ı Harb-i Örfî reisliği ise, Damat Ferit Paşanın ikinci dönem sadrazamlığı (5 Nisan 1920 – 17 Ekim 1920) sırasında gerçekleşmiştir. 5 Nisan 1920 tarihinde sadrazamlığa tekrar atanan Damat Ferit Paşa, 16 Nisan 1920 tarihli mahkeme heyetinde yaptığı değişiklik sonucu, (Nemrut-Kürt) Mustafa Paşayı Divân-ı Harb-i Örfî reisliğine tayin etmiştir¹⁸. Mustafa Paşanın göreve gelir gelmez verdiği idam kararları, özellikle Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey hakkında verdiği iki ayrı idam hükmü, hakkındaki “*nemrutluk*” lakabını âdeta tescil ettirmiştir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşaya ve diğer Kuvâ-yı Milliye mensuplarına verdiği idam cezaları da, Kürt Mustafa Paşanın millî mücadele hakkındaki düşüncesinin yansıtmaktadır.

¹³ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yay. Haz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul 1996, s. 281.

¹⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 121.

¹⁵ Selahattin Tansel, *Mondros tan Mudanya'ya*, I, İstanbul 1991, s. 119; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 240; Fırat Doğan, “Ermeni Meselesi ve Üç Millî Şehidimiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/9, s. 23; Necati Fahri Taş, *Millî Mücadele Döneminde Yozgat*, Ankara 1987, s. 29.

¹⁶ *Takvim-i Vakayii*, 31 Ağustos 1335 (Ağustos 1919), nr. 3637; *Sabah*, 28 Ağustos 1335 (Ağustos 1919), nr. 10699.

¹⁷ *BOA., BEO.*, 344384.

¹⁸ *BOA., BEO.*, 346936.

SONUÇ

Mütareke döneminde, Ermenilerin, sevk edilmesi sırasında birtakım haksızlıklara ve “katliama” uğradıkları iddialarıyla, İtilâf Devletleri tarafından Divân-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kurdurulmasına rağmen, herhangi bir suç unsuru bulunamaması sebebiyle mahkemelerden istenilen sonuç bir türlü elde edilememiştir. Bu sebeple İtilâf devletleri hükümete baskı yaparak mahkemelerin heyetini ve yargılama biçimini sık sık değiştirmiştir.

Kurulduğu 16 Aralık 1918 tarihinden, mütarekenin sonuna kadar Divân-ı Harb-i Örfînin başına kısa aralıklarla altı ayrı reis tayin edilmiştir. Bunlar arasında, gerek üyeliği sırasında, gerekse reis olduğu dönemde sanıklara karşı son derece sert davranan, bu sertliği zülüm derecesine varan ve bu sebeple kendisine halk tarafından “nemrut” lakabı takılan Süleymaniyeli Mirliva (Kürt) Mustafa Paşa, neredeyse mütareke döneminin tüm reislerini unutturmıştır. Bu yüzden, bu dönemde altı ayrı mahkeme reisi tayin edilmesine rağmen; söz konusu mahkemeler, çeşitli kaynaklarda daha çok “Nemrut Mustafa Paşa Divân-ı Harb-i Örfîsi” diye anıla gelmiş; sanki bu mahkemelerde sadece bir tek reis görev yapmış gibi algılanmasına sebep olmuştur. Söz konusu mahkemenin reisleri arasında, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’e idam kararını veren Mustafa Nazım Paşa da aynı adı taşıyınca, özellikle Nemrut Mustafa Paşa ile Mustafa Nazım Paşanın daha fazla karıştırılmasına yol açmıştır.

ASBTRACT

The Martial Court, which functioned during Armenian sending in the period of armistice (1918-1922) so as to investigate cruelty cases alleged to be treated towards the Armenian during sending process were founded in İstanbul by the Allies. However the governments of armistice in İstanbul frequently altered the structure, the type of judging and the organization of these courts. In this respect, there emerged the biggest change in the committee of the court. It was also renewed in almost every government change. This caused the names of heads of the court to be confused. They were Mustafa Nazım Pasha and Mustafa Pasha were had been leader of the court at different dates. In this study, which cases about the dates of their appointments and dismissed they heard were dealt with.